

Wiesław Alejski

Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie
Katedra Polityki Turystycznej
wtalejzw@cyf-kr.edu.pl

AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA: MIĘDZYNARODOWE I KRAJOWE ZRÓŻNICOWANIE ORAZ KWESTIA WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO

Abstrakt: W artykule przedstawiono międzynarodowe i krajowe zróżnicowania aktywności turystycznej ludności. W pierwszym przypadku skupiono się na analizach dotyczących ogólnego poziomu uczestnictwa w turystyce, wyrażanego w tzw. stopie aktywności turystycznej, natomiast w odniesieniu do mieszkańców Polski dokonano analiz zróżnicowania tej aktywności w różnych przekrojach społeczno-demograficznych. Do porównań międzynarodowych wykorzystano szeroko zakrojone badania, przeprowadzone przez EUROSTAT w 2011 r., na reprezentatywnych próbach narodowych mieszkańców 32 krajów europejskich (w tym Polski). Zróżnicowanie społeczne oraz kwestię aktywności turystycznej Polaków w kontekście wykluczenia społecznego przedstawiono natomiast na podstawie własnych obliczeń. W przeprowadzonych analizach statystycznych posłużono się współczynnikiem korelacji rangowej TauB-Kendalla oraz analizą skupień.

Słowa kluczowe: aktywność turystyczna, porównania międzynarodowe, zróżnicowanie społeczne, wykluczenie społeczne, analiza skupień.

1. POJĘCIE I ZAKRES AKTYWNOŚCI TURYSTYCZNEJ

Turystyka jest zjawiskiem o dużym i stale rosnącym znaczeniu gospodarczym i społecznym, dostrzeganym zarówno w krajach rozwijających się (gdzie uznawana jest za jedną z najlepszych opcji rozwojowych, albowiem może korzystnie stymulować nie tylko rozwój gospodarczy, ale także społeczny i kulturalny), jak i rozwiniętych, gdzie stanowi ważny element konsumpcji oraz swoisty wyznacznik nowoczesności i dobrobytu społeczeństwa. Jej znaczenie dobrze oddają słowa URRY'EGO (2007, s. 17), który pisał, że „[...] bycie turystą to jeden z wyznaczników bycia nowoczesnym. Nigdzie nie wyjeżdżać, to tak, jak nie mieć samochodu albo ładnego domu. W społeczeństwie nowoczesnym turystyka stała się symbolem statusu, a przy tym uchodzi za warunek zdrowia”.

Pod pojęciem aktywności turystycznej najczęściej rozumie się ogół czynności i działań ludzi związanych z ich uczestnictwem w turystyce. W odniesieniu do konkretnych wyjazdów jest to proces, który zaczyna się na długo zanim nastąpi dany wyjazd oraz trwa zwykle jeszcze pewien czas po powrocie. W związku z tym można wyróżnić w nim cztery podstawowe etapy:

- powstanie i spostrzeganie określonych potrzeb, które w powiązaniu z motywami przekształcają się w cele wyjazdów, generując aktywność turystyczną;
- gromadzenie informacji i podejmowanie decyzji o podjęciu aktywności turystycznej;
- samo uczestnictwo w turystyce (wyjazd – pobyt – powrót);
- zachowania związane z uczestnictwem w turystyce, które następują po powrocie z wyjazdu.

W tym miejscu należy wyraźnie podkreślić, że zasadniczym celem niniejszej pracy nie jest analiza zachowań turystów, tylko pewnego zjawiska społecznego, jakim jest aktywność turystyczna. Zajmujemy się więc nie tyle wyjazdami konkretnych turystów, co aktywnością turystyczną całego społeczeństwa. W tym kontekście należy wprowadzić pewne rozgraniczenie w pojmowaniu i definiowaniu aktywności turystycznej, które pozwala wyodrębnić jej **szerokie oraz wąskie znaczenie**.

W pierwszym (tj. szerokim) znaczeniu pojęcie to odnosić się będzie do ogółu zachowań ludzi związanych z ich uczestnictwem w różnych formach turystyki, czyli dobrowolnych i czasowych wyjazdach poza

miejsce stałego zamieszkania, o ile głównym celem tych wyjazdów nie jest działalność zarobkowa wyznaczana w odwiedzanej miejscowości. Takie szerokie pojmowanie aktywności turystycznej ma istotne walory dla rozważań teoretycznych, ale niestety rzadko kiedy ma ono oparcie w badaniach empirycznych. Wynika to przede wszystkim z trudności, jakie generuje sama definicja (zwłaszcza wtedy, gdy występuje w niej mało precyzyjne określenie „ogół zachowań ludzi”) oraz ciągle niedoskonała metodologia badań nad aktywnością turystyczną, głównie w wymiarze statystycznym.

Stosowanie tej szerokiej definicji napotyka na szczególnie duże problemy wtedy, gdy celem badań jest określenie poziomu (stopnia zaawansowania) aktywności turystycznej oraz zbadanie różnicowań społecznych w tym zakresie. W takim ujęciu pojęcie aktywności turystycznej ma bowiem znaczenie wartościujące i nie sprowadza się jedynie do samego faktu uczestnictwa w turystyce. Wymaga to jednak wprowadzenia dodatkowych założeń dotyczących częstotliwości oraz charakteru tego uczestnictwa, które z reguły są dyskusyjne i wymagają rozstrzygnięć arbitralnych. Na przykład – czy za aktywną turystycznie można uznać każdą osobę już po „zaliczeniu” jednego wyjazdu, czy też konieczne jest to, aby uczestniczyła ona w większej liczbie wyjazdów? Jeśli tak, to czy wystarczy już dwa, czy też musi mieć miejsce więcej (ile?) wyjazdów? Czy, aby uznać kogoś za osobę aktywną turystycznie, konieczna jest systematyczność w uprawianiu turystyki? Jeśli tak, to czy o systematycznym uprawianiu turystyki można mówić wtedy, gdy dana osoba podejmuje kilka wyjazdów w ciągu roku, czy też wystarczy, że wyjeżdża raz na kilka lat? Istotny dla tak rozpatrywanej aktywności turystycznej może być też czas trwania wyjazdu. Czy za aktywną turystycznie można uznać osobę, która wyjeżdża tylko na jeden dzień (zwłaszcza bez noclegu), czy musi ona wyjechać na dłużej, a więc z noclegami? Jeśli tak, to ile powinien trwać jej wyjazd? Ważnym kryterium może być także cel wyjazdu (np. wypoczynek, poznanie, sprawy służbowe, rodzinne itd.). Można oczywiście wymienić wiele innych kryteriów oceny aktywności turystycznej (np. posiadanie sprzętu sportowo-turystycznego czy przynależność do organizacji turystycznych). Sprawa może się jeszcze bardziej komplikować wtedy, gdy – zgodnie z szerokim znaczeniem aktywności turystycznej – chcielibyśmy brać pod uwagę postawy wobec turystyki, głębokość kontaktu z odwiedzanym środowiskiem, zachowania przed i po wyjazdach itd.¹

Z wymienionych powodów w niniejszej pracy będziemy posługiwać się **wąskim rozumieniem aktywności turystycznej**, odnosząc ją do samego uczestnictwa ludności w różnych formach turystyki. Pojęcie to dotyczy więc będzie osób, które w określonym (tj. badanym) okresie uczestniczyły w ruchu turystycz-

nym, czyli brały udział w wyjazdach poza swoje codzienne środowisko w celach niezwiązanych bezpośrednio z zarabkowaniem i osiedleniem się. Wydaje się, że wobec wskazanych wcześniej ograniczeń tylko takie ujęcie jest możliwe do realizacji badań oraz może zagwarantować osiągnięcie celu tej pracy, jakim jest analiza międzynarodowych i krajowych zróżnicowań poziomu aktywności turystycznej oraz dyskusja na temat tego, czy brak tej aktywności można traktować jako przejaw wykluczenia społecznego. Podstawowym miernikiem tak pojmowanej aktywności turystycznej jest tzw. stopa aktywności turystycznej, rozumiana jako odsetek osób biorących udział w ruchu turystycznym w stosunku do całej badanej populacji (LABEAU 1968, s. 43).

2. PRZEGLĄD LITERATURY

Badania aktywności turystycznej – diagnozując, a częściowo także prognozując poziom i charakter uczestnictwa w turystyce – stanowią swoisty fundament, na którym opiera się funkcjonowanie całej branży turystycznej (FRECHTLING 2001). Do najlepszych badań tego typu, które wykonywane są cyklicznie (zazwyczaj co rok) należy zaliczyć hiszpańskie badania „Familitur”, niemieckie „Reiseanalyse RA”, włoskie „Le vacanze italiane”, kanadyjskie „Travel Activities & Motivation Survey” oraz „American Travel Survey (ALEJZIAK 2000). Uzyskane w toku takich badań wyniki czasami stanowią podstawę szerszych lub bardziej dogłębnych analiz (np. SCHMIDT 2002, PALERMO 2001, POU, ALEGRE 2002). Zazwyczaj jednak standardowe badania wykonywane przez oficjalne instytucje odpowiedzialne w poszczególnych krajach za ich systematyczne prowadzenie nie wykraczają poza proste analizy oraz ilościowe przedstawianie zjawiska.

Zdecydowanie bardziej wartościowe są niezależne badania, prowadzone przez mniejsze ośrodki naukowe lub przez poszczególnych autorów, w których stosowane są bardziej zaawansowane metody i techniki badawcze oraz sposoby określania aktywności turystycznej (np. HUAN, O'LEARY 1999). Dotyczy to zwłaszcza tych badań, które analizują zjawisko w dłuższych okresach czasu (np. TOIVONEN 1997) oraz koncentrują się na wybranych, bardziej precyzyjnie określonych zagadnieniach (np. CORREIA, OOM DO VALLE, MOÇO 2007, ALEJZIAK 2000). Szczególnie wartościowe są jednak te prace, w których podejmowane są próby tworzenia różnorodnych teorii dotyczących aktywności i zachowań turystycznych (PEARCE 2005, PIZAM, MANSFELD 1999, WOODSIDE, MACDONALD, BURFORD 2004), typologii turystów oraz modeli podejmowania decyzji konsumenckich (np. DERCOP, SNELDERS 2005, LUNDGREN 2004). W sumie badania nad aktywnością

turystyczną, oprócz mierzenia jej poziomu oraz określania struktury (społecznej, rodzajowej, przestrzennej), dostarczają także wielu ciekawych informacji na temat przyczyn i skali zróżnicowań społecznych oraz zjawiska wykluczenia z uczestnictwa w turystyce. O ile jednak problematyka dysproporcji uczestnictwa w turystyce opisywana była przez wielu autorów, o tyle kwestia skali i zróżnicowań społecznych w odniesieniu do braku uczestnictwa w turystyce oraz jego przyczyn, poruszana jest zdecydowanie rzadko. Problematyką tą szerzej zajmowali się dotychczas m.in. ALEJZIAK (2007), HAUKELAND (1990), JORDON (2000).

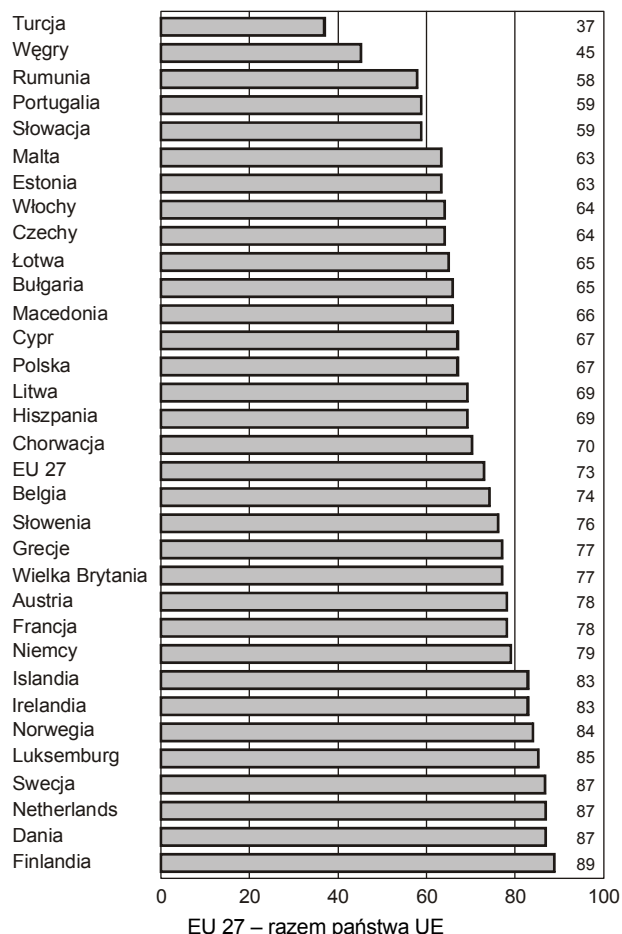
3. MIĘDZYNARODOWE ZRÓŻNICOWANIE AKTYWNOŚCI TURYSTYCZNEJ – NA PRZYKŁADZIE BADAŃ UCZESTNICTWA W TURYSTYCE W 2010 ROKU W 32 KRAJACH EUROPY

Współczesna turystyka jest zjawiskiem, w którym uczestniczą miliony ludzi na całym świecie. Z drugiej jednak strony w dalszym ciągu występują duże zróżnicowania uczestnictwa, włącznie z tym, że dla pewnych kręgów społecznych turystyka jest w ogóle niedostępna. Dotyczy to nie tylko mieszkańców krajów słabo rozwiniętych, ale także gospodarczo i cywilizacyjnie rozwiniętych części świata, takich jak np. Unia Europejska, gdzie poziom aktywności turystycznej jest także mocno zróżnicowany zarówno w skali międzynarodowej, jak i wewnątrz poszczególnych krajów.

Potwierdzają to liczne badania, w tym m.in. przeprowadzone ostatnio studia „Survey on the attitudes of Europeans towards Tourism” (EUROSTAT 2011). „Badanie postaw Europejczyków wobec turystyki” zostało wykonane przez tzw. Instytut Gallupa (The Gallup Organisation) na zlecenie Komisji Europejskiej (konkretnie – Dyrekcji Generalnej ds. Przedsiębiorstw i Przemysłu, której podlega turystyka). Miało ono na celu zebranie informacji na temat turystycznych podróży Europejczyków w 2008, 2009 i 2010 r. oraz ich planów wakacyjnych na rok 2011, a także uchwycenie aktualnych tendencji i trendów występujących na rynku turystycznym. Badaniami objęto ponad 30 tys. losowo wybranych respondentów w wieku powyżej 15 lat we wszystkich 27 krajach członkowskich Unii Europejskiej, a także w Chorwacji, Turcji, Macedonii oraz Norwegii i Islandii.

Badania wykazały, że w 2010 r. około 73% mieszkańców UE odbyło przynajmniej jedną podróż w celach prywatnych lub służbowych, z noclegiem poza miejscem stałego zamieszkania (w roku 2009 – 69%, a w 2008 – 71%). Zróżnicowanie poziomu uczestnictwa pomiędzy badanymi krajami wahało się pomię-

dzy 89% w Finlandii a 37% w Turcji. Polska z wartością 67% plasowała się nieco poniżej średniej dla wszystkich badanych krajów. Najważniejsze wyniki dotyczące zróżnicowań ogólnego poziomu aktywności turystycznej pomiędzy krajami ukazuje rys. 1.

Rys. 1. Aktywność turystyczna Europejczyków w 2010 r. – wyjazdy ogółem
Źródło: EUROSTAT (2011)

Z punktu widzenia funkcjonowania rynku turystycznego istotne znaczenie ma czas trwania i charakter wyjazdów. W badaniach wyróżniono dwa podstawowe rodzaje wyjazdów:

1) „*Short private*” trips, które obejmowały wyjazdy wymagające od jednego do trzech noclegów, podejmowane z powodów prywatnych (nie służbowych);

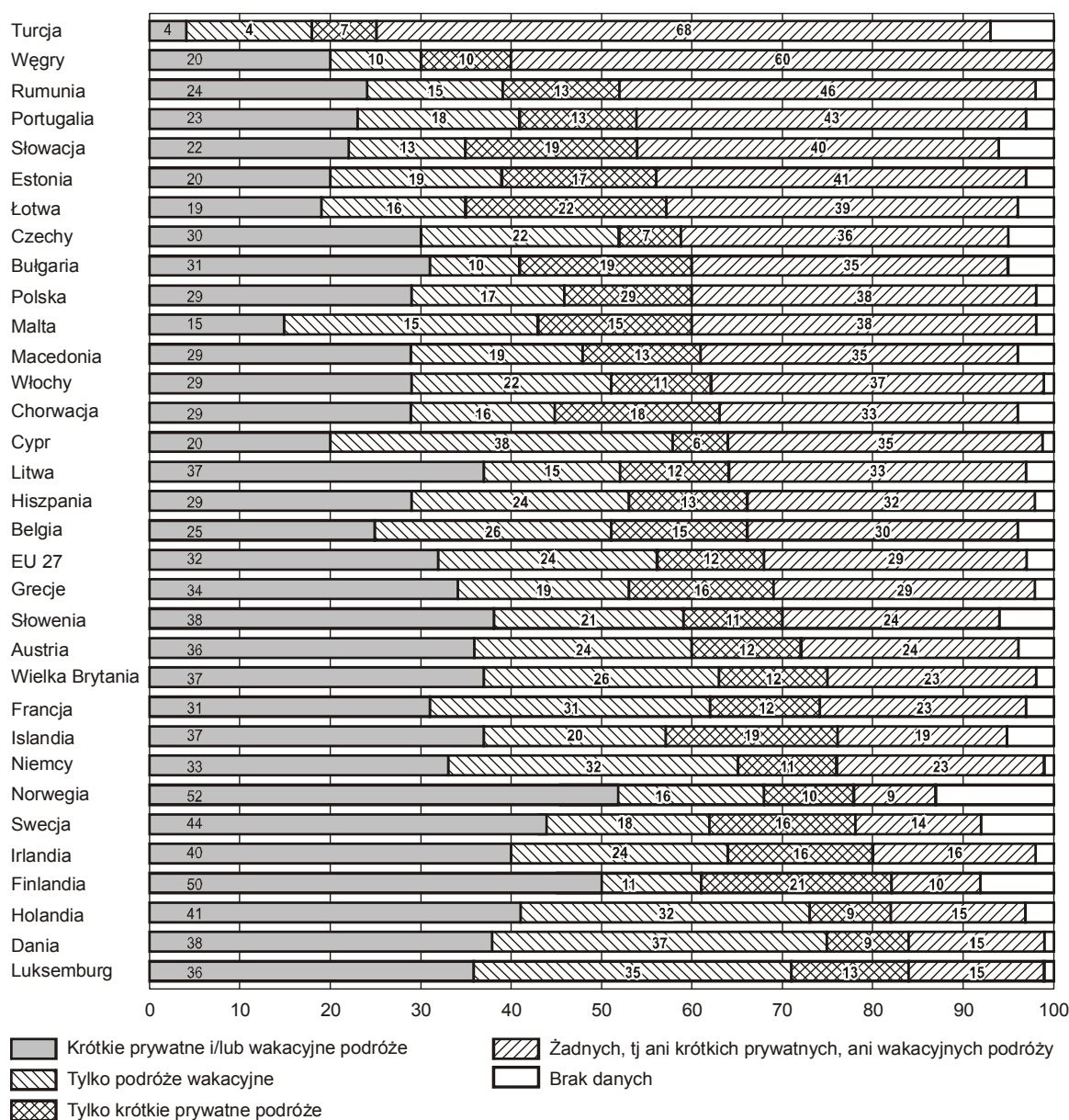
2) *Holiday trips*, które dotyczyły tzw. podróży wakacyjnych, czyli wyjazdów w celach wypoczynkowych poza miejsce stałego zamieszkania, które łączyły się z co najmniej czterema następującymi po sobie noclegami w płatnych obiektach noclegowych lub w tzw. drugich domach (*second home*).

W obu rodzajach takich wyjazdów uczestniczyło w sumie 69% badanych, w tym: tylko w wyjazdach wakacyjnych brało udział 24% badanych, tylko

w krótkich wyjazdach prywatnych – 12%, zaś zarówno w jednych, jak i w drugich – 32% badanych. Z kolei w żadnym z takich wyjazdów w 2010 r. nie uczestniczyło 29% ogółu ankietowanych (w 2009 r. – 33%, a w 2008 – 32%). Największy odsetek osób, które w analizowanym roku nie podejmowały w ogóle aktywności turystycznej dotyczył Turcji (68%), Węgier (60%) i Rumunii (46%). Najmniej osób, które w ogóle nie wyjeżdżały w celach turystycznych było natomiast w Norwegii (9%), Finlandii (10%), Szwecji (14%) oraz Luksemburgu, Danii i Holandii (po 15%).

Badania wykazały istotne dysproporcje uczestnictwa w poszczególnych rodzajach wyjazdów, jakie zachodziły pomiędzy mieszkańcami w różnych krajach (rys. 2).

Za najbardziej aktywnych turystycznie należy uznać tych badanych, którzy brali udział zarówno w krótkich wyjazdach prywatnych, jak i w wyjazdach wakacyjnych. Najwyższe odsetki takich osób zanotowano przede wszystkim w krajach skandynawskich – Norwegii (52%), Finlandii (50%), i Szwecji (44%). Natomiast najwyższe wartości udziału tylko w wyjazdach wakacyjnych dotyczyły mieszkańców takich krajów, jak: Cypr (38%), Dania (37%), Luksemburg (35%) oraz Holandia i Niemcy (po 32%). Istotne zróżnicowanie międzynarodowe stwierdzono także w odniesieniu do udziału wyłącznie w krótkoterminowych wyjazdach prywatnych, w przypadku których odsetki uczestnictwa wahały się od 21% wśród Finów, do 6% wśród mieszkańców Cypru.

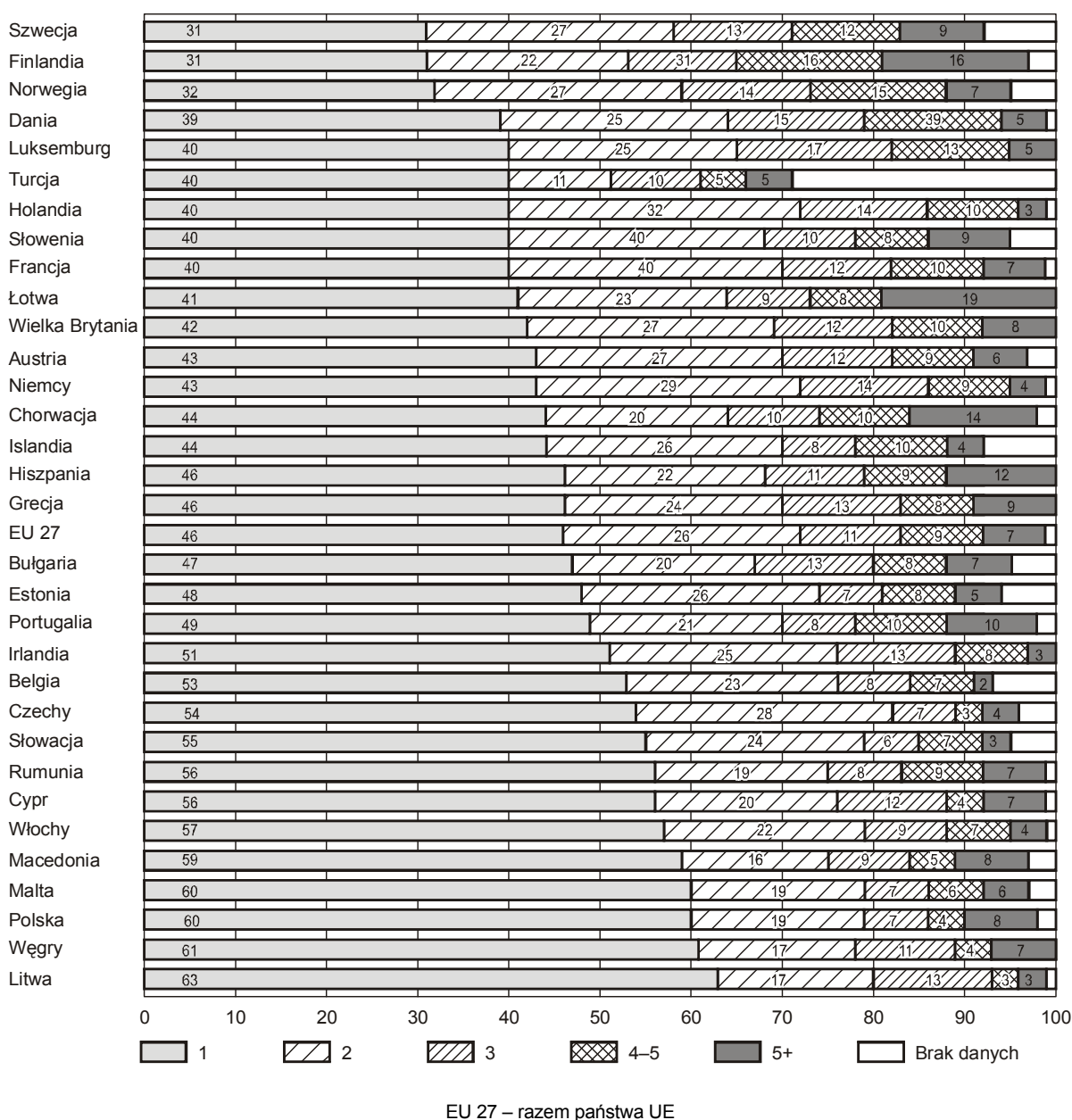
EU 27 – razem państwa UE

Rys. 2. Aktywność turystyczna Europejczyków w 2010 r. – rodzaje wyjazdów
Źródło: EUROSTAT (2011, s. 10)

Powszechnie uznaje się, że o aktywności turystycznej społeczeństwa w największym stopniu decyduje uczestnictwo w wyjazdach wakacyjnych (przynajmniej wtedy, gdy rozpatrujemy jej znaczenie z punktu widzenia polityki turystycznej). Wśród wszystkich badanych, którzy w 2010 r. uczestniczyli w takich wyjazdach przeważały osoby, które wyjeżdżały tylko jeden raz (46%). Co czwarty (26%) z uczestników wyjeżdżał dwa, a co dziesiąty (11%) trzy razy. Około 15% turystów wakacyjnych (*holiday tourists*) uczestniczyło w takich wyjazdach cztery lub więcej razy. Warto jednak odnotować fakt, że cytowane badania wykazały

istotne dysproporcje częstotliwości wyjazdów wśród mieszkańców poszczególnych krajów, co ilustruje rys. 3.

Zróżnicowania międzynarodowe dotyczące częstotliwości wyjazdów wakacyjnych, podobnie jak inne dane dotyczące aktywności turystycznej, w dużym stopniu odzwierciedlają wyniki różnych badań na temat poziomu zamożności i jakości życia w poszczególnych krajach europejskich. Wśród badanych, którzy tylko jeden raz wyjeżdżali na wakacje dominują głównie ankietowani z krajów Europy Środkowo-Wschodniej oraz z krajów, które dopiero aspirują do

Rys. 3. Częstotliwość wyjazdów wakacyjnych Europejczyków w 2010 r.
Źródło: EUROSTAT (2011, s. 14)

członkostwa w Unii Europejskiej, gdzie poziom życia jest niższy niż średni dla całej UE. W krajach tych (tj. Europy Środkowej i Wschodniej) udział takich osób przekracza lub jest zbliżony do 60% i jest dwukrotnie wyższy niż w krajach skandynawskich, gdzie dominują wyjazdy wielokrotne.

W podsumowaniu tej części analiz należy stwierdzić, że zaprezentowane badania ujawniły duże międzynarodowe zróżnicowania poziomu aktywności turystycznej, a także potwierdziły wyniki wcześniejszych badań oraz powszechne opinie na temat tego, że zdecydowanie częściej w wyjazdach turystycznych biorą udział mieszkańcy północnej i zachodniej, niż południowej i wschodniej części Europy. Wykazały one również (choć badano to w mniejszym zakresie), że niezależnie od zróżnicowań międzynarodowych, mamy do czynienia także z dużymi tzw. dysproporcjami społecznymi w zakresie uczestnictwa w turystyce w poszczególnych krajach. Zaobserwowano znaczące różnice w poziomie aktywności turystycznej w zależności od tzw. zmiennych demograficzno-społecznych. Niestety w cytowanych badaniach uwzględniono tylko pięć podstawowych zmiennych tego typu: płeć, wiek, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy oraz miejsce zamieszkania. Zidentyfikowane w badaniach zróżnicowania społeczne aktywności turystycznej są zasadniczo zgodne z podstawowymi kanonami wiedzy na ten temat. W większości przypadków krzywe ilustrujące badane zależności miały charakter liniowy i pokazywały wzrost uczestnictwa w turystyce wraz ze wzrostem (np. wykształcenie) lub spadkiem (np. wiek) wartości poszczególnych zmiennych. Badania te zasadniczo potwierdziły aktualność tzw. skali aktywności turystycznej opracowanej przez MIDDLETONA (1996).

4. DETERMINANTY I ZRÓŻNICOWANIE SPOŁECZNE AKTYWNOŚCI TURYSTYCZNEJ – NA PRZYKŁADZIE BADAŃ NAD UCZESTNICTWEM W WYJAZDACH WYPOCZYNKOWYCH POLAKÓW

W dalszej części pracy zaprezentowano wyniki badań, które nie tylko ukazują skalę zróżnicowania społecznego aktywności turystycznej, ale wskazują także na siłę, z jaką wpływają na nie różnego rodzaju uwarunkowania. Pochodzą one z pracy habilitacyjnej autora zatytułowanej *Determinanty i zróżnicowanie społeczne aktywności turystycznej* (ALEJZIAK 2009). Podstawowym celem badań była identyfikacja najważniejszych czynników determinujących aktywność turystyczną ludności, ocena siły ich oddziaływania oraz wpływu na dysproporcje społeczne w zakresie uczestnictwa w tu-

rystyce. Postawiono dwie hipotezy badawcze. Pierwsza z nich zakłada, że większość badanych czynników silnie wpływa na poziom uczestnictwa w analizowanych w tej pracy wyjazdach wypoczynkowych. Druga hipoteza zakłada, że zachodzi zjawisko współzależności podstawowych determinant aktywności turystycznej oraz swoistego „nakładania się” czynników korzystnie i niekorzystnie ją stymulujących, w wyniku czego dochodzi do dużych zróżnicowań społecznych uczestnictwa w badanych wyjazdach. Badania zostały wykonane w 2005 i 2006 r., dzięki współpracy z Centrum Badania Opinii Społecznej. Wykorzystano ogólnopolskie cyklicznie prowadzone badania nt. „Aktualne problemy i wydarzenia (186)”, włączając do analiz tylko tę ich część, która dotyczyła uczestnictwa w wyjazdach wypoczynkowych. Badania oparto na własnych obliczeniach, co spowodowane było chęcią rozszerzenia zakresu analiz o techniki, które wykraczają poza te, które standardowo stosuje CBOS (wcześniej podobne badania przeprowadzono w 2002 r., zlecając CBOS wykonanie odpowiednich obliczeń). Posłużono się w nich zestawem specjalnie dobranych technik statystycznych: testem niezależności χ^2 (χ^2), współczynnikiem korelacji rangowej TauB-Kendalla (τB-Kendalla) oraz analizą skupień. W badaniach uczestniczyło 1026 osób dobranych w sposób losowy, a próba spełniała wymogi reprezentatywności dla ogółu mieszkańców Polski liczących 15 i więcej lat. Aby zapewnić poszczególnym kategoriom analitycznym statystycznie wiarygodną liczebność, wyniki badań podane zostały procedurze ważenia.

Badania wykazały, że w 2005 r. większość Polaków (67%) w ogóle nie wyjeżdżała na wypoczynek poza miejsce swojego zamieszkania. Wśród ogółu wyjeżdżających (33%), 21% uczestniczyło zarówno w wyjazdach co najmniej tygodniowych, jak i krótszych niż tygodniowe, 10% brało udział wyłącznie w dłuższych, a 11% tylko w wyjazdach krótszych niż siedem dni. Badania wykazały, że uczestnictwo w wyjazdach było bardzo zróżnicowane w różnych przekrojach społecznych. Niestety w oficjalnym raporcie z badań, opublikowanym w Internecie (CBOS 2005), przedstawiono tylko bardzo skrótową analizę zróżnicowania społecznego uczestnictwa, ograniczającą się do przedstawienia zestawień procentowych dotyczących tylko siedmiu tzw. zmiennych metryczkowych. Autor postanowił jednak wykorzystać wszystkie zebrane w badaniach CBOS dane oraz przeprowadzić własne obliczenia, korzystając z bazy danych rzeczywistych. Pozwoliło to ponadtrzykrotnie zwiększyć liczbę analizowanych zmiennych oraz uwzględnić także zmienne, które nie były dotychczas analizowane w badaniach aktywności turystycznej (ani w Polsce ani zagranicą), takie jak: zainteresowania polityczne czy religijność. Postanowiono także zastosować bardziej zaawansowane techniki statystyczne.

4.1. ANALIZA WPŁYWU WYBRANYCH CZYNNIKÓW NA UCZESTNICTWO W WYJAZDACH WYPOCZYNKOWYCH – TEST χ^2 I WSPÓŁCZYNNIK KORELACJI RANGOWEJ TauB-KENDALLA

Zasadniczym celem analiz w tej części badań było zbadanie, które czynniki różnicują poziom uczestnictwa w wyjazdach wypoczynkowych oraz jaka jest ich siła oddziaływania. W celu zidentyfikowania ewentualnych związków pomiędzy zmiennymi posłużono się testem niezależności χ^2 (χ^2), natomiast dla określenia ich siły – współczynnikiem korelacji rangowej TauB-Kendalla (τ_B). Badaniem objęto zależności zachodzące pomiędzy wybranymi zmiennymi a uczestnictwem w co najmniej tygodniowych wyjazdach wypoczynkowych. Na 23 analizowane zmienne, aż 16 wykazywało istotną statystycznie zależność z uczestnictwem w co najmniej tygodniowych wyjazdach wypoczynkowych, różniąc tym samym poziom aktywności turystycznej, przy czym siła wpływu poszczególnych czynników była różna.

Na podstawie przeprowadzonych analiz mogliśmy stwierdzić jedynie, czy występują istotne statystycznie zależności pomiędzy analizowanymi czynnikami a uczestnictwem w wyjazdach. Test χ^2 mierzy bowiem tylko istotność związku, nie pozwala jednak na zmierzenie jego siły, ani przyczynowego charakteru powiązań między zmiennymi. Dlatego też postanowiono bardziej dokładnie zbadać siłę zidentyfikowa-

nych zależności. Wykorzystano do tego inną technikę statystyczną, jaką jest wskaźnik korelacji rangowej TauB-Kendalla, który określa korelację pomiędzy dwiema badanymi zmiennymi. Jedną z jego zalet (szczególnie w zastosowanej w tej pracy wersji τ_B) jest to, że może on być z powodzeniem stosowany wtedy, gdy mamy dużą liczbę rang powiązanych (BLALOCK 1997, s. 357–362). W badaniach wzięto pod uwagę zmienne o charakterze porządkowym i dychotomicznym, analizując ich wpływ zarówno w odniesieniu do wyjazdów na co najmniej tygodniowy, jak i krótszy niż tygodniowy wypoczynek. Wyniki przedstawiono w tab. 1.

O sile korelacji zachodzących pomiędzy analizowanymi zmiennymi mówi jej wartość, co przykładowo oznacza, że korelacja czynnika „opinia na temat warunków materialnych” (wartość: 0,252) z uczestnictwem w wyjazdach na wypoczynek jest silniejsza niż „dochód na jednego członka rodziny” (wartość: 0,210). Badania ujawniły, że 10 spośród 13 analizowanych zmiennych wykazywało istotne korelacje z pytaniem „Czy w tym roku wyjeżdżał(a) Pan(i) na co najmniej tygodniowy wypoczynek?”, w tym osiem spośród nich występowało na poziomie 0,01 i miało charakter dwustronny. W przypadku wyjazdów krótszych niż tygodniowe zidentyfikowano osiem takich korelacji. Zmienne: płeć, wielkość gospodarstwa domowego oraz liczba osób dorosłych w tym gospodarstwie, nie wykazywały korelacji z uczestnictwem w takich wy-

T a b e l a 1. Wyjazdy na co najmniej tygodniowy oraz krótszy wypoczynek 2 Polsce w 2005 r. a tzw. zmienne metryczkowe – współczynnik korelacji rangowej TauB-Kendalla

Zmienne	Czy wyjeżdżał na co najmniej tygodniowy wypoczynek?			Czy wyjeżdżał na krótszy niż tygodniowy wypoczynek?		
	TauB-Kendalla ^a		N	TauB-Kendalla ^a		N
	ranga	wartość		ranga	wartość	
Płeć	13	-0,012	1053	13	-0,016	1053
Wiek – ↑	6	-0,140 ^a	1053	4	-0,170 ^a	1053
Wykształcenie – ↑	2	0,232 ^a	1053	2	0,205 ^a	1053
Miejsce zamieszkania – ↑	4	0,179 ^a	1053	5	0,153 ^a	1053
Wymiar pracy (1 – pełny etat; 4 – brak) – ↓	5	-0,149 ^a	1053	6	-0,120 ^a	1053
Wielkość gospodarstwa domowego – ↑	12	-0,039	1053	11	-0,028	1053
Liczba osób dorosłych w gospodarstwie domowym – ↑	11	-0,048	1053	12	-0,023	1053
Dochód osobisty – ↑	6	0,140 ^a	704	8	0,088 ^a	704
Dochód na jednego członka rodziny – ↑	3	0,210 ^a	725	3	0,175 ^a	725
Opinia na temat warunków materialnych – ↑	1	0,252 ^a	1052	1	0,209 ^a	1052
Opinia na temat zmiany warunków materialnych – ↑	9	0,073 ^b	1041	7	0,097 ^a	1041
Zainteresowanie polityką – ↓	10	-0,062 ^b	1050	9	-0,054	1050
Religijność – ↓	8	0,083 ^a	1050	10	0,045	1050

^a Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 dwustronnie.

^b Korelacja jest istotna na poziomie 0,05 dwustronnie.

^c W tabeli w niektórych przypadkach występują wartości wyższe od liczby faktycznie przebadanych osób, co wynika ze wspomnianego już zastosowania procedury ważenia wyników badań.

Ź r ó d ł o: obliczenia i opracowanie własne.

jazdach. W przypadku wyjazdów krótkoterminowych nie odnotowano korelacji także w odniesieniu do zainteresowań politycznych oraz religijności.

Współczynnik korelacji rangowej TauB-Kendalla umożliwia uszeregowanie analizowanych zmiennych w zależności od siły związku, co przedstawiono w kolumnach „ranga” (w tab. 1). Najsilniejszy wpływ na aktywność turystyczną (i to w obu analizowanych rodzajach wyjazdów) mają czynniki ekonomiczne oraz wykształcenie. Ciekawe jest to, że czynniki „zainteresowania polityczne” oraz „religijność”, które dotychczas nie były uwzględniane w badaniach zróżnicowań społecznych aktywności turystycznej, okazały się mieć większy wpływ na uczestnictwo w co najmniej tygodniowych wyjazdach wypoczynkowych niż wielkość gospodarstwa domowego oraz liczba osób dorosłych wchodzących w jego skład, które zwykle postrzegane są jako istotny czynnik determinujący aktywność turystyczną.

4.2. ANALIZA WSPÓŁZALEŻNOŚCI I „NAKŁADANIA SIĘ” WPŁYWU POSZCZEGÓLNYCH CZYNNIKÓW – ANALIZA SKUPIEŃ

W badaniach wysunięto hipotezę o dużej współzależności i swoistym „nakładaniu się” czynników korzystnie (stymulatory) i niekorzystnie (inhibitory) wpływających na aktywność turystyczną, którą postanowiono zweryfikować za pomocą analizy skupień. Dokonano jej poprzez grupowania *k*-średnich, metodą sortowania odległości przy stałym interwale. Analizami objęto 621 osoby, dla których dostępne były informacje na temat wszystkich zmiennych.

W **skupieniu pierwszym** częściej występowali mężczyźni niż kobiety, osoby stosunkowo najmłodsze, najlepiej wykształcone, zaś pod względem odsetka osób pozostających w związku małżeńskim oraz liczby osób w rodzinie, sytuowały się pośrodku skupień. Zdecydowanie najczęściej natomiast miały pracę, osiągały najwyższe dochody, najwyżej też oceniały swoją sytuację materialną, jednocześnie najmniej obawiając się jej zmiany. Były to też osoby stosunkowo najmniej religijne. Z kolei osoby ze **skupienia drugiego** częściej były mężczyznami, były starsze niż osoby ze skupienia pierwszego, dość dobrze wykształcone oraz pozostające w związku małżeńskim. Pracowały rzadziej niż osoby ze skupienia pierwszego, ale częściej niż z trzeciego. Ich gospodarstwa domowe liczyły najwięcej osób, sytuowały się pośrodku skupień pod względem dochodów osobistych, natomiast ich dochody w przeliczeniu na jednego członka rodziny były najniższe, choć tylko niewiele niższe od osób ze skupienia trzeciego. Stosunkowo nisko oceniały swoją sytuację materialną oraz dosyć często obawiały się jej zmiany. Były to też osoby najbardziej religijne. Natomiast **skupienie trzecie** tworzyły najczęściej kobiety, osoby naj-

starsze, najmniej wykształcone, najrzadziej pozostające w związkach małżeńskich, najrzadziej mające stałą pracę. Członkowie tego skupienia charakteryzowali się też najmniejszą liczbą osób w rodzinie i najniższymi dochodami osobistymi. Najniżej ze wszystkich oceniały swoją sytuację i najbardziej oczekiwały jej zmiany oraz były dosyć religijne. Zróżnicowanie udziału w obu rodzajach wyjazdów pomiędzy poszczególnymi skupieniami ilustruje tab. 2.

T a b e l a 2. Różnice między skupieniami w zakresie wyjeżdżania na co najmniej tygodniowy oraz krótszy niż tygodniowy wypoczynek w 2005 r.

Wyszczególnienie		Czy wyjeżdżał na co najmniej tygodniowy wypoczynek?				Ogółem	
		tak		nie			
		N	%	N	%	N	%
Skupienie	1	80	32,1	169	67,9	249	40,2
	2	20	9,0	203	91,0	223	36,0
	3	14	9,5	134	90,5	148	23,8
Ogółem		114	18,4	506	81,6	620	100,0
chi ² = 52,38; df = 2; p < 0,001							
Wyszczególnienie		Czy wyjeżdżał na krótszy niż tygodniowy wypoczynek?				Ogółem	
		tak		nie			
		N	%	N	%	N	%
Skupienie	1	78	31,3	171	68,7	249	40,2
	2	15	6,7	208	93,3	223	36,0
	3	16	10,8	132	89,2	148	23,8
Ogółem		109	17,6	511	82,4	620	100,0
chi ² = 55,30; df = 2; p < 0,001							

Ź r ó d ł o: obliczenia i opracowanie własne.

Analiza skupień okazała się skutecznym narzędziem, ponieważ istotne statystycznie różnice między wyodrębnionymi skupieniami wystąpiły w zakresie wszystkich analizowanych zmiennych. Zarówno w przypadku wyjazdów dłuższych, jak i krótszych niż tygodniowe zdecydowanie najczęściej wyjeżdżały osoby reprezentujące skupienie pierwsze. Różnice w poziomie uczestnictwa w wyjazdach pomiędzy skupieniem drugim i trzecim były stosunkowo niewielkie, z małą przewagą osób ze skupienia trzeciego, zwłaszcza jeśli chodzi o wyjazdy krótsze (10,8% vs 6,7%).

5. ZRÓŻNICOWANIE SPOŁECZNE AKTYWNOŚCI TURYSTYCZNEJ A WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

Aktywność turystyczna odzwierciedla, a zarazem warunkuje poziom życia ludności. Według NOWAKOWSKIEJ (1989, s. 41), zróżnicowanie poziomu aktywności turystycznej poszczególnych grup społecznych jest

zjawiskiem naturalnym i raczej niemożliwym do wyeliminowania. Historycznie rzecz ujmując, zdecydowanie dłużej niż zróżnicowanie społeczne uczestnictwa w turystyce występuje ogólnie pojęta nierówność społeczna, z którą ludzkość zmagą się niemal od zarania dziejów (FERREIRA 1999). Sposób postrzegania nierówności społecznych, a zwłaszcza opinie na temat jej przyczyn oraz skutków, ustawicznie się zmieniają. Dzisiaj jest ona postrzegana jako ważny problem społeczny, który najczęściej występuje w sferze materialnej (różne dochody, odmienne warunki mieszkaniowe, różne szanse awansu kulturalnego i społecznego), ale jej konsekwencje są wyraźnie widoczne także w uczestnictwie (lub absencji) w życiu społecznym, w kulturze, w polityce, a także w odmiennych sposobach spędzania czasu wolnego. Cechą charakterystyczną zjawiska nierówności społecznej jest to, że szybko przenosi się ona z jednej sfery do drugiej, „nakładając” niejako na siebie szkodliwe następstwa każdej z nich. Stąd też walka z poszczególnymi rodzajami nierówności jest bardzo utrudniona. Jeśli ktoś żyje w niedostatku materialnym, zwykle nie jest w stanie zdobyć odpowiedniego wykształcenia, bez którego trudno o dobrą pracę, co z kolei rodzi trudności materialne.

Nierówności społeczne generowane są przez różne czynniki oraz przybierają różne formy i przejawy (BYRNE 1999). Zmusza to badaczy do przyjęcia określonych założeń dotyczących tak desygnatu pojęcia nierówności społecznych, jak i sposobów badania ich wymiaru. Przyjmuje się, że aby mówić o nierównościach społecznych musi wystąpić coś więcej niż tylko samo zróżnicowanie. Dostatecznie powszechnie uznaje się bowiem, że oprócz zróżnicowania musi występować także hierarchiczne uporządkowanie, polegające na tym, że jedni mają lepszy dostęp do danych dóbr i usług niż inni. Przejawami tego są nierówności materialne, nierówności w dostępie do władzy, prestiżu społecznego, a także uczestnictwo w różnych formach życia społecznego.

Według ŚLABY (2006, s. 180), aktywność turystyczna jako jedna z form konsumpcji odzwierciedla i warunkuje stopień zaspokojenia potrzeb, a tym samym określa poziom, jakość i godność życia ludności. Podejmując rozważania na temat nierówności społecznej uczestnictwa w turystyce należy pamiętać o dwóch kwestiach. Po pierwsze o tym, że potrzeby turystyczne w istocie są potrzebami wyższego rzędu, przez co konsumpcja turystyczna – pomimo jej coraz szerszej dostępności – przypisywana jest często do sfery tzw. konsumpcji luksusowej. Po drugie o tym, że w większości badań analizuje się uczestnictwo w turystyce w ściśle określonym okresie, którym zazwyczaj jest ostatni rok przed momentem prowadzenia badań, natomiast rzadko interesujemy się tym, w jakim stopniu ewentualny brak uczestnictwa w turystyce ma charakter trwały. Wydaje się, że choćby z tych powo-

dów uznanie braku uczestnictwa w turystyce za przejaw wykluczenia społecznego – przynajmniej w tradycyjnym znaczeniu tego terminu – może budzić wątpliwości (WSFZ, 2004, s. 237). Z tego też powodu termin „wykluczenie społeczne” w odniesieniu do aktywności turystycznej w literaturze naukowej używany jest raczej rzadko. Dzieje się tak pomimo to, że w ogólnym schemacie, wyznaczającym ramy analizy wykluczenia społecznego w krajach UE umieszczono także wyjazdy turystyczne (MEJER 2000, s. 2).

W świetle rozważań zaprezentowanych w tym opracowaniu można stwierdzić, że w odniesieniu do aktywności turystycznej, należy mówić raczej o społecznym zróżnicowaniu uczestnictwa w turystyce niż o aktywności turystycznej, jako przyczynie zróżnicowania społecznego. Innymi słowy, poziom i charakter aktywności turystycznej w większym stopniu jest wyznacznikiem zróżnicowania społecznego niż jego przyczyną.

6. PODSUMOWANIE

Problem zróżnicowania aktywności turystycznej obserwuje się na całym świecie. Dotyczy on zarówno zróżnicowań międzynarodowych, jak i narodowych. W każdym z krajów występuje zróżnicowanie społeczne aktywności turystycznej, które zasadniczo wynika z tych samych czynników i powoduje, że pewna część społeczeństwa pozostaje stale lub okresowo bierna turystycznie. Ów brak aktywności turystycznej – w dobie powszechności dostępu do turystyki – traktowany jest czasami (choć niekoniecznie słusznie) jako przejaw wykluczenia społecznego. Przeprowadzone analizy potwierdziły słuszność hipotez badawczych o dużym wpływie większości analizowanych czynników na uczestnictwo w wyjazdach wypoczynkowych oraz zróżnicowaniu społecznym w zakresie poziomu i charakteru uczestnictwa w turystyce. Badania potwierdziły też hipotezę o dużej współzależności i swoistym „nakładaniu się” wpływu poszczególnych determinant aktywności turystycznej, co jest jedną z podstawową przyczyn zróżnicowania społecznego uczestnictwa w turystyce.

Turystyka jest zjawiskiem, któremu zróżnicowanie społeczne towarzyszy praktycznie od zawsze (AGARWAL, BRUNT 2006). O ile jednak zróżnicowanie charakteru (tzn. form i treści) aktywności turystycznej jest czymś oczywistym (a nawet pożądanym), gdyż wynika z indywidualnych potrzeb, motywów i preferencji turystycznych, o tyle zróżnicowanie społeczne samego uczestnictwa w turystyce („udział w turystyce” vs „brak udziału”) jest ważnym problemem społecznym (ALEJZIAK 2007, MARCH, WOODSIDE 2005, WSFZ, 2004). Z punktu widzenia polityki turystycznej

oraz funkcjonowania rynku turystycznego pożądane jest jak najszersze uczestnictwo społeczeństwa w turystyce, która oprócz funkcji ekonomicznych – ważnych zarówno dla biznesu turystycznego, jak i dla państwa – pełni także funkcje wypoczynkowe, zdrowotne, wychowawcze, poznawcze, polityczne, etniczne itd. Z tych powodów w wielu krajach aktywność turystyczna już dawno przestała być indywidualną sprawą obywateli, a stała się ważną kwestią społeczną oraz elementem polityki turystycznej.

PRZYPIS

¹ Wtedy przed aktywnością turystyczną można by zacząć stawiać tak wysokie wymagania, jak czyni to na przykład J.A. Malinowski, który twierdzi, że „[...] stan autentycznego zaangażowania w aktywność turystyczno-krajoznawczą pojawia się dopiero wówczas, kiedy następuje osobiste wniknięcie w znaczenie wartości płynących z podejmowania wspomnianej aktywności dla własnego rozwoju, z równoczesnym uznaniem ich za własne współkonstruujące JA, warte wysiłku, choćby ryzykownego i kosztownego, nagradzanego nie od razu i przeważnie nie inaczej niż przez obietnicę własnej samorealizacji i satysfakcji płynącej z realizacji zadań ponadosobistych” (MALINOWSKI 1988, s. 31).

BIBLIOGRAFIA

- AGARWAL S., BRUNT P., 2006, *Social exclusion and English seaside resorts*, „Tourism Management”, vol. 26, s. 121–132.
- ALEJZIAK W., 2000, *Metodologia badania i określania aktywności turystycznej ludności w wybranych krajach świata*, [w:] J. Wyrykowski (red.), *Studia nad czasem wolnym mieszkańców dużych miast Polski i jego wykorzystaniem na rekreację ruchową i turystykę*, AWF Wrocław, s. 157–177.
- ALEJZIAK W., 2007, *Inhibitory aktywności turystycznej. Teoretyczne i metodologiczne aspekty studiów nad ograniczeniami i barierami uczestnictwa w wyjazdach wypoczynkowych*, „Folia Turistica”, vol. 18, s. 59–89.
- ALEJZIAK W., 2009, *Determinanty i zróżnicowanie społeczne aktywności turystycznej*, Studia i Monografie AWF, nr 56, Kraków.
- BLALOCK H.M., 1977, *Statystyka dla socjologów*, PWN, Warszawa.
- BYRNE D., 1999, *Social exclusion*, Open University Press, Buckingham.
- CBOS, 2005, *Wyjazdy Polaków na wypoczynek w latach 1992–2005 (BS/185/2005). Komunikat z badań [Leisure trips of Polish residents in the year 1992–2005 – study bulletin]*, Centrum Badań Opinii Społecznej (SORC), Warszawa, January. On-line: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_185_05.Pdf.
- CORREIA A., OOM DO VALLE P., MOÇO C., 2007, *Why people travel to exotic places*, „International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research”, vol. 1, s. 45–61.
- DERCOP A., SNELDERS D., 2005, *A grounded typology of vacation decision-making*, „Tourism Management”, vol. 26, s. 121–132.
- EUROSTAT, 2011, *Survey on the attitudes of Europeans towards tourism. Analytical report – Wave 3*. Flash Eurobarometr, No. 328, European Commission, The Gallup Organization, 13 May 2011. On-line: <http://www.scribd.com/doc/55717802> Survey - on-the-Attitudes-of-Europeans-Towards-Tourism-2011.
- FERREIRA F.H.G., 1999, *Inequality and Economic Performance. A Brief Overview to Theories of Growth and Distribution*, working paper, Text for World's Bank Site on Inequality, Poverty and Socio-Economic Performance, June.
- FRECHTLING D., 2001, *Forecasting tourism demand – methods and strategies*, Butterworth-Heinemann.
- HAUKELAND J.V., 1990, *Non-travellers: The flip side of motivation*, „Annals of Tourism Research”, vol. 17(2), s. 172–184.
- HUAN T.C., O'LEARY J.T., 1999, *Measuring Tourism Performance*, „Advances in Tourism Applications Series”, Segamore Publishing, Illinois.
- JORDON E., 2000, *Exclusion of travelers in state schools*, „Educational Research”, vol. 43(2), s. 117–132.
- LABEAU G., 1968, *Zagadnienia ogólne konsumpcji turystycznej*, „Ruch Turystyczny – Monografie”, nr 5.
- LUNDGREN A., 2004, *Micro-Simulation Modelling of Domestic Tourism Travel Patterns in Sweden*, on-line: <http://www.metla.fi/tapahtumat/2004/mm2/abstracts/poster/lundgren-and-lundevaller-poster.pdf>.
- MALINOWSKI J.A., 1988, *Wdrażanie do aktywności turystyczno-krajoznawczej*, [w:] *Społeczno-pedagogiczne problemy turystyki*, J.A. Malinowski (red.), Instytut Turystyki, Warszawa.
- MARCH R.S.G., WOODSIDE A.G., 2005, *Tourism Behaviour. Travellers' Decisions and Actions*, CABI Publishing, Cambridge.
- MEJER L., 2000, *Social Exclusion in the EU Member States*, Statistics in Focus 3-1, on-line: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/CA-NK-00-001/EN/CA-NK-00-001-EN.Pdf.
- MIDDLETON V.T.C., 1996, *Marketing w turystyce*, Polska Agencja Promocji Turystyki, Warszawa.
- NOWAKOWSKA A., 1989, *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania ruchu turystycznego w układach przestrzennych*, Zeszyty Naukowe, ser. Monografie, vol. 88, Akademia Ekonomiczna w Krakowie.
- PALMERO E.A., 2001, *A Case Analysis: Spanish Domestic and Outbound Tourism Survey (Familitur)*, [w:] *Tourism Statistics. International Perspectives and Current Issues*, J.J. Lennon (red.), Continuum, London, New York, s. 308–316.
- PIZAM A., MANSFELD Y., 1999, *Consumer behavior in travel and tourism*, The Haworth Hospitality Press, London-Oxford.
- PEARCE Ph. L., 2005, *Tourist Behaviour. Themes and Conceptual Schemes*, Clevedon, Buffalo, Toronto.
- POU L., ALEGRE J., 2002, *The Determinants of the Probability of Tourism Consumption: An Analysis with a Family Expenditure Survey*, Document de Treball 39. On-line: <http://www.uib.es/depart/deaweb/deawp/pdf/DT39.pdf>.
- SCHMIDT H.-W., 2002, *How Europeans go on Holiday*, „Statistics in Focus”, No. 18/2002. On-line: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NP-06-018/EN/KS-NP-06-018-EN.Pdf.
- SLABY T., 2006, *Konsumpcja. Eseje statystyczne*, Difin, Warszawa.
- TOIVONEN T., 1997, *Changes in the propensity to take holiday abroad in EU countries between 1985 and 1997*, „Tourism Economics”, vol. 10(4).
- URRY J., 2007, *Spojrzenie turysty*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- WSFZ, 2004, *Diagnoza społeczna – 2003. Warunki i jakość życia Polaków*, WSFZ, Warszawa.
- WOODSIDE A.G., MACDONALD R., BURFORD M., 2004, *Grounded Theory of Leisure Travel*, „Journal of Travel & Tourism Marketing”, vol. 17(1), s. 7–39.